

РОЗДІЛ 3. ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ФІЛОЛОГА

СМИСЛ ЯК ОСЕРДЯ ЗМІСТОВОГО НАПОВНЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЛІНГВІСТИЧНА ГЕНОЛОГІЯ»

Заборна Марія Степанівна

Світ наукової лінгвістичної думки огранює постать професора В. Мельничайка тим, що він належить до когорти мовознавців, які у 80-х роках ХХ ст. вийшли за межі речення й зайнялися лінгвістикою тексту.

У сучасній дослідній парадигмі, коли з огляду на текстоцентризм гуманітарного знання текст визначають ключовим поняттям ХХ – початку ХХІ ст., ім'я Володимира Ярославовича та його праця «Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови» (1986) згадуються в покажчику учених-текстологів, укладеному львівськими мовознавцями Ф. Бацевичем та І. Кочан у підручнику «Лінгвістика тексту» [10, с. 308], що репрезентує особливості цієї галузі на сучасному етапі розвитку науки.

Комунікативно-прагматична спрямованість сучасної лінгвістики, втілюючи діяльнісний підхід до розуміння сутності мови, постулює осмислення тексту як засобу комунікації. На цьому тлі текст починає вивчатися як найважливіша категорія комунікативної діяльності людини, що корелює з дискурсом та визначається через дискурс [9, с. 3–5; 10, с. 59–64]. Відповідно, з огляду на презумпцію, за якою дискурс організують мовленнєві жанри [4, с. 33; 9, с. 6], формується усвідомлення того, що текст не існує поза межами жанрового втілення.

Феномен мовленнєвого жанру актуалізував у незакінченій рукописній статті «Проблема мовленнєвих жанрів» ще в 50-х роках ХХ ст. знаний сьогодні філософ і текстолог М. Бахтін, привернувши увагу до певних форм, у які «відлите» наше мовлення, до одиниць, які «організують наше мовлення практично таким чином, як його організують граматичні форми (синтаксичні)» [1, с. 271]. Послідовники вченого створили окрему галузь досліджень — лінгвістичну генологію. Її основний об'єкт становлять мовленнєві жанри: засоби організації та формалізації соціальної взаємодії, що постають як прийняті в конкретних ситуаціях і призначені для передавання певного змісту типові способи побудови мовлення.

Будучи напрямом комунікативної лінгвістики, лінгвістична генологія увиразнює актуальну для сучасного мовознавства й лінгводидактики проблему володіння мовою, що корелює з проблемою практичного володіння основними мовленнєвими жанрами. Це мотивує екстраполяцію проблем лінгвістичної генології на навчальний процес у вищій школі та виділення навчальної дисципліни «Лінгвістична генологія».

Сподіваюсь, висловлені міркування щодо організації цієї дисципліни гармонійно вплетуться у вінок шани й пам'яті глибокому й тонкому українському лінгвісту й лінгводидакту, професору Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Володимирі Ярославовичу Мельничайку.

В Україні розробка теорії і практики мовленнєвих жанрів розпочалася з монографії Ф. Бацевича «Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи» [2]. Власне, й сам початок у пристосуванні проблем лінгвістичної генології до мети й умов навчального процесу було зроблено Ф. Бацевичем, який прочитав курс лінгвістичної генології у Львівському національному університеті імені Івана Франка й уклав для студентів вищих навчальних закладів посібник «Вступ до лінгвістичної генології» [5]. Ідеї цього посібника, увиразнені й доповнені оглядом класичних та сучасних досліджень із лінгвістичного жанрознавства, а також скромними розвідками авторки пропонованої статті та узагальненнями і спостереженнями під час керівництва в написанні дипломних і магістерських робіт, лягли в основу репрезентованої навчально-методичним комплексом «Лінгвістична генологія» [11] дисципліни в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка. Її своєрідність ґрунтується на представленні змістового наповнення основних розділів і тем під радикалом смислу як інформаційного наповнення, що отримує мовна одиниця в контексті та комунікативній ситуації.

Сутність феномена смислу та сфери його вияву в мові були «схоплені» Ф. Бацевичем [3] і лягли в основу його концепції лінгвістичної прагматики [7, с. 16–26] як наряду сучасної лінгвістики, що «ґрунтується на виявленні й описі функціонування суб'єктивного чинника в Мові, Мовленні та Комунікації як модулях існування живої природної людської мови» [6, с. 12]. У його ж працях [2; 3; 8] поняття комунікативного смислу, визначеного як «складний синтез інтенцій учасників спілкування, які вживають засоби мовного коду, тобто його одиниці, категорії тощо, в конкретному часопросторовому континуумі спілкування» [2, с. 81], починає застосовуватися стосовно мовленнєвого жанру.

Атракторний статус смислу для курсу «Лінгвістична генологія» підтримується застосуванням методу «гніздової» структури, що передбачає зворотно-поступальний рух від розширення знань до зосередження на сутнісному первні (стрижні). У цьому контексті сформоване базове поняття смислу постійно актуалізується шляхом періодичного повернення до нього з поступовим прирощенням змісту.

«Гніздова» структура моделі «відпрацювання» смислу увиразнює чотири рівні його представлення: 1) пропедевтичний; 2) фундаментальний; 3) граневий; 4) концептуальний.

Продевтичний рівень «схоплення» смислу реалізується в контексті першого змістового модуля «Концептуальні засади лінгвістичної генології». Аналіз проблемного поля лінгвістичної генології на тлі усвідомлення сутності Комунікації як модуля вияву мови, що передбачає обмін інформацією за допомогою одиниць мовного коду й немовних засобів у різноманітних ситуаціях спілкування для забезпечення смислової взаємодії та досягнення порозуміння, повинен розвести у свідомості студента чотири поняття: з одного боку, «значення» і «розуміння», з іншого — «смисл» і «порозуміння». Значення узгоджується з інформацією; це образ, який мовна одиниця викликає у свідомості людини. При цьому важливо засвоїти, що ми не передаємо інформацію, лише зрушуємо за допомогою мовних одиниць когнітивну сферу співрозмовника. Значення пов'язане з розумінням на тій основі, що у свідомості носіїв однієї ідіоетнічної мови загалом виникають приблизно одні й ті ж

образи. Але інформація разом зі значенням не є головне в комунікації. Інакше — звідкіля, до прикладу, в англійській лінгвокультурі взялась сентенція: «Занудна людина — це та, яка на питання «Як твої справи?» починає розказувати, як ідуть у неї справи»? В описаній ситуації є розуміння, але немає порозуміння, — того, що пов'язане не стільки з мовою, скільки з людиною, яка послуговується мовою; того, що визначається як смисл і є феноменом не семантики, а прагматики.

Отже, у комунікації зустрічаються різні люди, кожен зі своїми смислами. А між ними функціонує створена мовними значеннями інформація, що залучається постільки, поскільки необхідна для реалізації смислів, тобто для забезпечення смислової взаємодії. Отже, пропедевтичний рівень актуалізує тезу: Смисл як те, заради чого людина в певній ситуації створює певну інформацію, — головний складник комунікації.

Фундаментальний рівень засвоєння сутності смислу окреслюється в другому змістовому модулі «Теоретичні проблеми сучасної лінгвістичної генології». Зокрема, проблема виокремлення й організації мовленнєвих жанрів передбачає усвідомлення комунікативно-прагматичних параметрів мовленнєвого жанру, що загалом корелюють із запропонованою Т. Шмельовою [17] моделлю мовленнєвого жанру, яка визначається за такими критеріями: комунікативна мета, образ автора, образ адресата, часова перспектива (образ минулого та образ майбутнього), подійний зміст, мовне втілення. Важливим чинником у цьому контексті можна вважати комунікативний смисл, введений стосовно мовленнєвого жанру Ф. Бацевичем [2, с. 56]. Водночас оперування в моделі мовленнєвого жанру параметром мовного втілення дозволяє на тлі співвідношення комунікативного смислу та мовленнєвого жанру протиставити прямі та непрямі мовленнєві жанри. До прикладу, комунікативний смисл прохання може реалізувати як прямий мовленнєвий жанр прохання — *Арсенку, покажи мені Київ! Але не просто місто, а місто «Свіччиного весілля» — Гору, Поділ, той узвіз, яким Меланка несла свічку, щоб урятувати життя коханому. Я хочу спробувати пройти тією стежкою!* (Л. Романчук), так і мовленнєве ціле — *Добрідень вам. Чи не продали б ви, чоловіче, тієї ялинки, що росте у вашій садочку? Пани послали мене знайти дітям ялинку на святій вечір... Я вже другий день шукаю і не можу знайти гарної* (М. Коцюбинський), що кваліфікується як непрямий мовленнєвий жанр прохання. Тим самим фундаментальний рівень представлення смислу в курсі «Лінгвістична генологія» актуалізує тезу: «Смисл, що кваліфікується як комунікативний, формує інформаційний простір мовленнєвого жанру та втілюється в ньому в прямий або непрямий спосіб».

Огранення змістового наповнення поняття комунікативного смислу пов'язане з тематичною організацією третього змістового модуля «Типові мовленнєві жанри української комунікації», що дозволяє «відпрацювати» практичний аспект уявлення про мовленнєвий жанр як складне мовленнєве ціле, якому притаманна певна композиційна будова та мовне оформлення, й увиразнити різновиди директивних, експресивних, репрезентативних та етикетних мовленнєвих жанрів. Тим самим у системі директивних жанрів «схоплюються» такі комунікативні смисли, як наказ, вимога, прохання, порада, запрошення, пропозиція, застереження, дозвіл, заборона; реалізація експресивів узгоджується з трансляцією похвали, втішання, підбадьорювання, захоплення, радості, докору, осуду, погрози, образи, глузування, жаління,

нарікання, шкодування та різноманітних оцінних смислів; у системі репрезентативів виявляється констатація, міркування, аргументація, заперечення, згода, відмова; моделі етикетних мовленнєвих жанрів корелюють зі смислами привітання, прощання, вибачення, подяки. На цій основі актуалізується теза: «Комунікативний смисл функціонує як феномен лінгвокультури, огранюючись у системі етноспецифічних мовленнєвих жанрів».

Роль дидактичної домінанти в концептуалізації та засвоєнні механізму вияву й дії феномена смислу відводиться лекційному заняттю «Смисл як категорія інформаційної організації комунікації». Мета лекції — цілісне окреслення феномена смислу як поняття світоглядного, загальнонаукового, а також такого, що актуалізується в дослідних парадигмах конкретних наук, зокрема в лінгвістиці.

Відповідно для міркувань над сутністю смислу пропонуються питання: 1. Смисл як буттєво-світоглядний феномен. 2. Смисл як дослідна одиниця сучасної лінгвістики. 3. Типологія лінгвальних смислів: а) особистісний // комунікативний; б) апіорний // апостеріорний; в) прямий // непрямий.

У визначеній площині студентів задається траєкторія руху думки, що в змістовому аспекті узгоджується з проблематикою перших двох питань лекції:

1. «У світоглядному розумінні смисл — це феномен буття, який втілюється через людину й забезпечує присутність людини у світі; це точки зіткнення людини та світу, ціннісні орієнтири, які впливають на вироблення її життєвої стратегії. На тлі визнання унікальності кожного смислу, пов'язаного з неповторністю кожної людини й кожної конкретної життєвої ситуації, виділяються узагальнені смисли, що відповідають присутності людини у світі й визначаються як цінності. Йдеться про такі смисли, як «життя», «краса», «істина», «добро», «свобода» тощо.

Фактично, життя — це опір буттю, тобто «відвойовування» смислів у буття. Людина ставить феномени дійсності у зв'язок зі своїм мікрокосмом і тим самим осмислює їх. У результаті формується смислова структура, що визначає модель її життєдіяльності, наприклад, «низка невдач закріплюється у свідомості певною смисловою структурою: зусилля не має сенсу («однаке нічого не вийде»), а пасивність, навпаки, має сенс («хоч не доведеться напружуватись»)» [13, с. 206]. Так само смислова структура особистості характеризує ту чи іншу людину як оптиміста чи песиміста, маркує її психотип.

2. Смисли, які людина «відвойовує» в буття, транслюються через людину, закріплюючись у її діяльності. А оскільки людина — це *homo loquens* («людина, яка говорить»), то її смисли транслюються через мовленнєву діяльність, реалізуючись у типових мовленнєвих діях. Це дає підстави розглядати смисл як об'єкт лінгвістики.

Смисли, що формує людина у процесі мовленнєвої діяльності, втілюються в одиницях Комунікації. Відповідно актуалізується кореляція «породження смислів \approx породження мовлення», за якою здатність людини транслювати смисли узгоджується з її здатністю будувати, формувати мовленнєві акти, мовленнєві жанри, дискурси, використовуючи в них одиниці мовного коду. На цій основі смисл — це феномен мови, який реалізується в одиницях Комунікації з огляду на контекст та ситуацію й тим самим забезпечує присутність людини у Спілкуванні та Мові загалом».

Окреслене симетричне тло увиразнює пов'язану із системною організацією смислу фокусну проблему реалізації смислу в мовленнєвих жанрах українського комунікативного простору. Аналітичний підхід до виділеної проблеми визначає структуру тексту третього питання лекції:

«3. Лінгвістичне розуміння смислу передбачає його диференціацію відповідно до певних критеріїв, зокрема: 1) аспект присутності людини в мові; 2) процесуальний та результативний характер мовленнєвої діяльності; 3) способи застосування одиниць мовного коду. Виділені критерії стають основою для системного представлення смислу.

За. Аспект присутності людини в мові протиставляє два типи смислів: особистісний та комунікативний.

Особистісний смисл — індивідуальна інформація, що залежить від внутрішнього світу учасників спілкування.

Особистісні смисли адресанта й адресата збігаються лише до певної міри. Зазвичай в комунікації спрацьовує антиномія розуміння й нерозуміння, за якої мовець і слухач, будучи неповторними особистостями, вкладають в одне й те ж висловлення абсолютно різний смисл. Так, під радикалом розуміння / нерозуміння можна осмислити комунікативну ситуацію, що актуалізує розбіжності в етикетному досвіді комунікантів:

— *Бабцю, ви не зауважили, як довго не було 15-ї маршрутки?*

— *Я бабця для своїх внуків, а для вас — я пані!*

Комунікативний смисл — змістовий, інформаційний компонент повідомлення, що постає як домінанта комунікативних намірів, стратегій і тактик учасників спілкування в межах певного контексту і ситуації із застосуванням вербальних та невербальних засобів.

Власне, це ті смисли, на яких ґрунтується типологія мовленнєвих жанрів: прохання, порада, згода, відмова тощо. Так, наприклад, комунікативні смисли висловлень розглянутої інтеракції утворюють діаду «запитання ↔ обурення».

Загалом комунікативні смисли формуються на базі особистісних. Фактично особистісні смисли розгортаються в комунікативні, втілюються в комунікативних.

Зб. Особистісний та комунікативний смисли конкретизуються з огляду на характер мовленнєвої діяльності, що виявляє себе як: а) процесуальний (породження та здійснення мовленнєвої діяльності); б) результативний (наслідок, інтерпретація мовленнєвої діяльності). Такий підхід дає підстави для конкретизації типології особистісних та комунікативних смислів в аспекті виділення апріорних та апостеріорних смислів. У лінгвокомунікативному процесі апріорні смисли передують комунікації, апостеріорні смисли в ній народжуються. У результаті в комунікації взаємодіють чотири типи смислів:

- апріорні особистісні смисли;
- апостеріорні особистісні смисли;
- апріорні комунікативні смисли;
- апостеріорні комунікативні смисли.

Апріорні особистісні смисли — це відкладені у свідомості психічні установки, що існують до моменту комунікації.

Апостеріорні особистісні смисли — це видозміни у ментальній та психоемоційній сфері, спричинені процесом комунікації.

Для прикладу, видозміни апріорних особистісних смислів виявляються в комунікативній ситуації, що окреслюється в тексті повісті І. Роздобудько «Перейти темряву», де спокушена пропозицією власниці крамниці поміряти дорогий одяг дівчина, піддаючись комунікативному маніпулюванню, змінює власні цінності та міняє життєві орієнтири: ... У даному випадку дорога сукня — символ твого майбутнього успіху. А успіх треба моделювати задалегідь.

Дівчина мов зачарована слухала ці слова. Мати ніколи не говорила їй подібних речей. Навпаки, вдома — далеко від столиці — її вчили бути економною й не намагатися стрибати вище голови, не вирізнятися з-поміж інших і стримано працювати, адже праця «облагороджує людину» (мати) і «зробила з мавпи людину» (тато).

Що ж, можна скористатися її настроєм і поміряти сукню — гроші за це не платити. До того ж, жінка має рацію: успіх треба моделювати, нехай навіть і таким чином. Аліса відчула впевненість: колись вона обов'язково придбає тут сукню! І не одну. Добре, що все так склалося. А ця жінка така чудова, справжня фея!

... Аліса дивилася на себе в люстро й з жахом розуміла, що речі мають величезну владу, про яку вона ніколи навіть не здогадувалася. Вона звикла купувати собі щось практичне, щоб не бруднилося й носилося якнайдовше — так її навчили батьки. А тепер вона бачила, як легесенька — не більше ста грамів! — ганчірка змінила її. У дзеркалі відобразилася дивовижної краси жінка. ... Дівчина, яка розгублено стояла на перехресті годину тому, зникла! Натомість з'явилася інша — богиня, Афродіта, королева, котра ладна сміливо крокувати по життю [14, с. 49–59].

Апріорні комунікативні смисли — смисли, що виявляються в межах стандартизованих комунікативних навичок побудови типових мовленнєвих жанрів, тобто «відпрацьовані» в межах повторюваних форм, моделей, пов'язаних із певними комунікативними ситуаціями.

Це смисли, які корелюють у свідомості мовних особистостей з мисленнєво-мовленнєвими стереотипами на зразок: з одного боку, «для того, щоб у цій ситуації попросити (порадити, відмовити тощо), треба вжити...», з іншого — «якщо в цій ситуації до мене звертаються, використовуючи ..., то мене просять (мені радять, відмовляють тощо)». Власне, апріорними комунікативними смислами є ті смисли, що транслюються типовими, узуальними, нормативними (прямими) мовленнєвими жанрами.

Для увиразнення пропонується спостереження над плином дискурсу в тексті роману І. Роздобудько «Він. Ранковий прибиральник»:

— Скажи, навіщо тобі я? — нарешті запитав я. — Чому ти досі не кинула мене? Хіба в тебе не було на оці кого-небудь гідного... усього цього? — Я обвів рукою її кімнату — чистеньку і простору, з граційними статуетками божків і ельфів на полиці.

Вона дивилася на мене зляканими очима.

— Знаєш..., — продовжував я. — Ед вважає, що ти схожа на Б'янку Борджіа й Мону Лізу в одній особі... От за кого тобі треба вийти заміж, народити дітей і все таке...

— *Ти хочеш сказати, що... — голос її зривався. — Що ми більше не будемо зустрічатися?*

— *А навіщо? Хіба ти щаслива зі мною? — мовив якомога безтурботніше [15, с. 117–118].*

Актуалізований дискурс виявляє непряму комунікацію. Висловлення Майкла втілюється в мовленнєвий жанр, який реалізує комунікативний смисл пропозиції розлучитись. Марія розпізнає його намір, оскільки володіє навичками побудови та сприйняття такого жанрового виду. Фактично підтвердженням цьому слугує жанр, який вона конструює у відповідь.

Тим самим можна вважати, що апріорні смисли комунікантів збіглися, а тому процес їхньої комунікативної взаємодії не обтяжений якимись новими смислами, що могли би змінити типовий плин дискурсу.

Комунікативні апостеріорні смисли — це «вчитані» адресатом смисли, які виявляються в конкретному акті спілкування «тут» і «тепер» та не відповідають інтенціям (намірам) адресанта (мовця).

Якщо апріорні смисли конвенційні, стандартизовані, то апостеріорні смисли індивідуальні, оказіональні. Вони своєрідно реалізуються в межах мовленнєвих жанрів і зазвичай призводять до комунікативних невдач.

Причини актуалізації апостеріорних комунікативних смислів.

Невідповідність структури мовленнєвого жанру комунікативним очікуванням.

Саме цей чинник стає причиною девіативного спілкування персонажів повісті І. Роздобудько «Перейти темряву»:

[Молоді люди виходять з магазину, де вони познайомились.]

— *Тож ударимо по каві? — весело й просто запропонував він.*

— *Ви завжди такий..., — вона не могла одібрати слів, адже молодик не здавався нахабним. Навпаки...*

— *... нахабний? — підказав він і посміхнувся. — Якщо відверто — ніколи.*

— *Отже, я — перший піддослідний кролик?*

Він зняквів і раптом вимовив зовсім по-дитячому:

— *Я не зрозумів... Ви відмовляєтеся? Ви зайняті?*

Відсутність навичок побудови непрямой згоди призводить до того, що юнак «вчитує» в ній апостеріорний смисл відмови. Натомість дівчина коригує свій комунікативний хід:

«*Нічим я не зайнята, — подумала Марта. — І мене вже давно ніхто не за-прошував на каву...»*

— *Добре, — сказала вона. — Ходімо пити каву.*

Сконструйований нею мовленнєвий жанр згоди відповідає базовим, типовим для представників певної лінгвокультури комунікативним навичкам та реалізує апріорний комунікативний смисл: дівчина погоджується так, як у переважній більшості подібних ситуацій погоджуються всі.

Наступний розвиток подій виявляє гармонізацію комунікативних смислів обох співрозмовників, за якої апостеріорні смисли не виникають:

— *Пам'ятаєте епізод із «Іронії долі», — нарешті порушив мовчанку він, — «...я весь час шукаю привід, щоби залишитись. І не знаходжу його...» [непряма пропозиція продовжити зустрічі]*

— «...а я весь час шукаю привід залишити вас...», — посміхнулася Марта. [непряма згода]

— Правда? — зрадів він. [непряме прохання підтвердити згоду]

— Правда. [підтвердження згоди]

— Тоді я чекатиму на вас завтра, тільки скажіть де... [14, с. 83–86] [пряма пропозиція з тактичним ходом передання комунікативної та предметної ініціативи співрозмовнику].

Порушення закономірностей побудови мовленнєвих жанрів

Зокрема, суперечність між традиційною, типовою та актуальною формою мовленнєвого жанру призводить до нерозпізнавання адресатом комунікативного наміру мовця й «вчитування» ним нових, апостеріорних, смислів, як це спостерігається в тексті твору Є. Гуцала «Шкільний хліб», що розглядає Ф. Бацевич:

— Та що ти, Варко, — одмагалася від тієї вдячності вчителька. — Головиха і сама має розум і серце, їй підказувати не треба.

— Розум і серце має, так... Але вашого добра я вам не забуду, як хочете.

«Варка немов погрожує своєю майбутньою вдячністю», — подумалось Олені Левківні, й вона усміхнулась [7, с. 20].

Дівчина будує мовленнєвий жанр подяки так, що він не узгоджується з його типовою формою, а більше нагадує погрозу (*Я тобі цього не забуду, так і знай*). Власне, саме цей смисл і «вчитує» адресат.

Психологічні особливості комунікантів

До прикладу, життєва ситуація: зятя дратує розсіяність свекра, який, виходячи з машини, ніколи не зачиняє за собою двері. Однак він не може безпосередньо вихлюпнути своє обурення, тому непрямо докоряє у формі запитання. Послідовний у своїй розсіяності тесть «не вчитує» його комунікативний намір, а дає дзеркальну відповідь на запитання, що створює своєрідний ефект мовної гри:

— А дверці в машині можна зачинити?

— Можеш вже зачинити.

Зв. Характер комунікативних смислів залежить від власне мовної організації одиниць комунікації. З огляду на відповідність комунікативного наміру та форми його втілення в мовленнєвих жанрах, що передбачає функціонування в них певних одиниць мовного коду, апіорні та апостеріорні комунікативні смисли конкретизуються як прямі та непрямі.

Прямі комунікативні смисли — експліцитні, явні, формально виражені смисли, які слухач сприймає і виводить зі значень мовних одиниць та структури висловлення (смисли, що формуються типовими засобами втілення). Наприклад: *Відчиніть, будь ласка, вікно!* — у висловленні реалізується прямий комунікативний смисл прохання (засіб вираження — спонукальне речення, ускладнене вставним сполученням *будь ласка*).

Непрямі комунікативні смисли — імпліцитні, приховані смисли, які слухач виводить зі значень мовних одиниць на основі контексту та ситуації, а також на основі власних знань про світ (смисли, що формуються засобами, які безпосередньо не відповідають комунікативним намірам мовця). Наприклад: *Ви могли би зачинити вікно?* — у висловленні реалізується непрямий комунікативний смисл прохання

(засіб вираження — питальна конструкція, яка може втілювати інтенцію спонукування тільки в умовах певної конституції).

Апріорні комунікативні смисли диференціюються як прямі та непрямі. Наприклад, прямі смисли реалізують мовленнєві жанри в інтеракціях: — *У Вас є діти?* — *Є.* // — *У Вас є діти?* — *Нема.* Натомість непрямі смисли вирізняють мовленнєві жанри в інтеракціях на зразок: — *У Вас є діти?* — *А як же без них?! //* — *У вас є діти?* — *Ще чого не вистачало?! //* — *У Вас є діти?* — *Я не люблю дітей.*

Апостеріорні комунікативні смисли можуть бути тільки непрямыми. Наприклад, у діалозі — *Де тут аптека?* — *Аптека зачинена.* реалізується в комунікативній ситуації, де адресант хоче дізнатися місцезнаходження аптеки як потрібного орієнтира; адресат же реагує відповідно до логіки стандартного сценарію, за яким про аптеку запитують тоді, коли хочуть у ній щось купити.

Завершення лекції маркує текст резюме:

«1. Смисл як вияв буття людини реалізується через її комунікативну діяльність.

2. Комунікативні смисли породжуються особистісними смислами й утілюються в одиницях комунікації.

3. Основне призначення мовленнєвих жанрів — трансляція комунікативних смислів.

4. Трансляція комунікативних смислів здійснюється з опорою на усталені навички побудови та сприйняття мовленнєвих жанрів.

5. Навички побудови комунікативних одиниць узгоджуються з типовими, узгалізованими апріорними комунікативними смислами, які сформувались у численних актах спілкування й відклались у свідомості носіїв мови.

6. Вживання нетипових для тих чи інших інтенцій моделей мовленнєвих жанрів, а також порушення орієнтацій мовців у контекстних та ситуативних умовах розгортання дискурсів веде до формування ситуативних апостеріорних комунікативних смислів, які «вчитує» адресат».

Описане лекційне заняття «прочитується» як «місток» між двома частинами навчальної дисципліни «Лінгвістична генетика». Перша з них — «Мовленнєвий жанр як одиниця комунікації», об'єднуючи згадані три змістові модулі, відстежує й систематизує мовленнєві жанри в статичному аспекті. Друга частина — «Основи дискурсології» — розкриває особливості динамічного аспекту реалізації мовленнєвих жанрів. Власне, цінність лекції виявляється в проєкції порушених у ній проблем смислу на контент наступних трьох змістових модулів: «Мовленнєві жанри в процесах спілкування», «Дискурсивні параметри породження та сприйняття мовленнєвих жанрів», «Проблеми типології мовленнєвих жанрів». Йдеться насамперед про вироблення таких навичок, як: а) відчуття руху комунікативних смислів у процесі взаємозв'язків мовленнєвих жанрів у дискурсі; б) використання мовних засобів як маркерів смислу під час породження мовленнєвих жанрів; в) «зчитування» лінгвальних сигналів смислу в ході сприйняття й інтерпретації мовленнєвих жанрів. На цьому тлі ознайомлення з полівекторною площиною таксономії мовленнєвих жанрів актуалізує фінальну тезу курсу: «Ми не тільки відвойовуємо в буття смисли й транслюємо їх через комунікацію, але й своїми комунікативними смислами збагачуємо й увиразнюємо буття».

Загалом же зосередження змістового наповнення навчальної дисципліни «Лінгвістична генологія» навколо трансляції та інтерпретації засобами мови феномена смислу увиразнює презумпцію «Я — це тінь, кинута на світ мовними засобами» [16, с. 16] і спрямовує студента в парадигму комунікативно-прагматичного, діяльнісного підходу до вивчення та навчання мови. Стосовно цього курс релевантний для окреслення двох її засадничих позицій: 1. Комунікація є насамперед тим простором, де зустрічаються самотутні особистості, які, будучи носіями неповторних особистісних смислів, зовсім по-різному сприймають світ і виявляють це у своїй мовленнєвій діяльності. 2. Володіння мовленнєвими жанрами на тлі «мерехтіння смислів» передбачає зміщення акцентів із запитання «Що сказати?» на запитання «Як/для чого сказати?», а запитання «Що говорить?» на запитання «Як/для чого/чому говорить?».

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Проблема речевих жанров. *Эстетика словесного творчества*. Москва : Искусство, 1986. С. 250–296.
2. Бацевич Ф. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи : монографія. Львів : ПАІС, 2005. 264 с.
3. Бацевич Ф. Смисл: сутність і сфери вияву в мові. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Вип. 34. Ч. 1. 2004. С. 246–353.
4. Бацевич Ф. Термінологія комунікативної лінгвістики: аспекти дискурсивного підходу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2002. № 453. С. 30–34.
5. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології : навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 248 с.
6. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : підручник. Київ : ВЦ«Академія», 2011. 304 с.
7. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
8. Бацевич Ф. С. Речевой жанр и коммуникативный смысл. *Жанры речи*. Саратов : Колледж, 2005. Вып. 4. *Жанр и концепт*. С. 112–122.
9. Бацевич Ф. С. Текст, дискурс, речевой жанр : соотношение понятий. *Вісник Харківського національного університету. Серія Філологія*. 2001. № 520. Вип. 33. С. 3–6.
10. Бацевич Ф., Кочан І. Лінгвістика тексту. Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 316 с.
11. Заборна М. Лінгвістична генологія : навчально-методичний комплекс. Тернопіль : Підручники і посібники, 2018. 80 с.
12. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2003. 240 с.
13. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії: онтологія людини. Київ : Абрис, 1995. 336 с.
14. Роздобудько І. В. Перейти темряву. Харків : Фоліо, 2012. 155 с.
15. Роздобудько І. Ранковий прибиральник. Київ : Нора-Друк, 2015. 158 с.
16. Смирнова Н. М. Смысл и творчество. Москва : Изд-во «Кант+» РООИ «Реабилитация», 2017. 304 с.
17. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра. *Жанры речи*. Саратов : Колледж, 1997. Вып. 1. С. 88–98.